

УДК 738.2(477)"19–20"

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2025.2.11>**Школьна Ольга Володимирівна,**

доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри образотворчого мистецтва
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
ORCID ID: 0000-0002-7245-6010
dushaorchidei@ukr.net

Горбач Олександр Вікторович,

аспірант кафедри мистецтвознавства і мистецької освіти
Національної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука
ORCID ID: 0009-0002-6818-0661
o.v.horbach@gmail.com

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ВАСИЛЬКІВСЬКОГО МАЙОЛІКОВОГО ЗАВОДУ УПРОДОВЖ 1920-Х – 2020-Х РОКІВ

Мета статті – розкрити основні етапи становлення, розвитку та життєдіяльності Васильківської артілі «Керамік» кінця 1920-х – початку 1930-х рр., Васильківського майолікового заводу середини 1930-х – 2000-х рр. та приватних підприємств, що утворилися на базі Васильківського майолікового заводу середини 2000-х – 2020-х рр. Основна ідея дослідження фокусується на технологічних особливостях устаткування підприємства, що дозволяло виконувати унікальний асортимент майолікових виробів, та творчих досягненнях майстрів художньої частини артілі, заводу та його спадкоємців упродовж означеного відрізка часу. Інструментарій дослідження ґрунтується на поєднанні наукових принципів, підходів та методів. Зокрема, базується на принципах наукової достовірності та всебічності, виробничому, дизайнерському та мистецтвознавчому підходах; онтологічному, аксіологічному, герменевтичному, історико-генетичному, історико-хронологічному, компаративному, соціо-культурному, культуротворчому, типологічному методах. Серед важливих завдань дослідження виокремлюється потреба окреслити сутність промислових засад розвитку виготовлення майоліки у Василькові упродовж останніх ста років, аналіз асортименту фабрикаату підприємства періоду артілі «Керамік», Васильківського майолікового заводу, окремих приватних фірм на колишніх виробничих потужностях вказаної установи; розкриття специфіки творчості провідних майстрів у галузі виробництва посуду, ваз, сувенірних творів, аксесуарів та скульптури означеного підприємства, з-поміж яких є справжні метри вітчизняної керамічної справи. Наведено інформацію щодо авторського доробку окремих фахівців у царині виготовлення майолікової продукції, зважаючи на ключові формотворчі риси розвитку підприємства у підпорядкуванні Фарфорфаянстресту, Укрхудожпром, художні ради яких впливали на характер творів декоративно-прикладного мистецтва і дизайну означеного виробництва 1930-х – 2020-х рр. Охарактеризовано найбільш значущі, знакові роботи відомих авторів згаданого підприємства галузі. Розкрито специфічні особливості характеристики творів окремих художників Васильківської артілі «Керамік» кінця 1920-х – початку 1930-х рр., Васильківського майолікового заводу середини 1930-х – 2000-х рр. та приватних підприємств, що утворилися на базі Васильківського майолікового заводу середини 2000-х – 2020-х рр., у котрих впізнаваний почерк майстра зі знанням технологічних засад майолікової справи.

Ключові слова: кераміка, Васильківський майоліковий завод, декоративно-прикладне мистецтво, стиль, композиція.

Shkolna Olga, Horbach Oleksandr. STAGES OF DEVELOPMENT OF THE VASYLKIV MAJOLICA FACTORY DURING THE 1920S – 2020S

The purpose of the article is to reveal the main stages of the formation, development and life of the Vasytkiv artel «Ceramic» in the late 1920s – early 1930s, the Vasytkiv Majolica Plant in the mid-1930s – 2000s, and private enterprises formed on the basis of the Vasytkiv Majolica Plant in the mid-2000s – 2020s. The main idea of the study focuses on the technological features of the enterprise's equipment, which allowed the production of a unique range of majolica products, and the creative achievements of the masters of the artistic part of the artel, the plant and its successors during the specified period of time. The research toolkit is based on the knowledge of scientific principles,

approaches and methods. In particular, it is based on the principles of scientific reliability and comprehensiveness, production, design and art-historical approaches; ontological, axiological, hermeneutic, historical-genetic, historical-chronological, comparative, socio-cultural, cultural-creative, typological methods. Among the important tasks of the study, the need to outline the essence of the industrial foundations of the development of majolica production in Vasylykiv over the past hundred years is highlighted, the analysis of the product range of the enterprise of the period of the «Keramik» artel, the Vasylykiv majolica plant, individual private firms at the former production facilities of the specified institution; disclosure of the specifics of the work of leading masters in the field of production of dishes, vases, souvenirs, accessories and sculptures of the specified enterprise, among whom are true masters of domestic ceramic art. Information is provided on the author's achievements of individual specialists in the field of majolica production, taking into account the key formative features of the development of the enterprise under the subordination of Farforfayanstrest, Ukrkhudozhprom, whose artistic councils influenced the nature of the works of decorative and applied arts and design of the specified production in the 1930s – 2020s. The most significant, iconic works of famous authors of the mentioned enterprise of the industry are characterized. The specific features of the characteristics of the works of individual artists of the Vasylykiv artel «Ceramic» of the late 1920s – early 1930s, the Vasylykiv majolica plant of the mid-1930s – 2000s are revealed, and private enterprises that were formed on the basis of the Vasylykiv Majolica Plant in the mid-2000s – 2020s, in which the handwriting of a master with knowledge of the technological principles of majolica is recognizable.

Key words: ceramics, Vasylykiv Majolica Plant, decorative and applied arts, style, composition.

Постановка проблеми. Упродовж останнього часу збільшується інтерес до національної спадщини в галузі промислової кераміки, адже останні дільниці, що знаходилися на колишній виробничій базі Васильківського майолікового заводу протягом 2019–2025 років припинили своє існування.

Аналіз досліджень і публікацій. Найбільше важливих даних щодо етапів розвитку Васильківського майолікового заводу містилося у пояснювальній записці 1966 р. тов. А. А. Безвершуку [13, с. 1–7], в якій було зафіксовано особливості започаткування і становлення виробництва з 1928 р. по 1966 роки.

Частково доповнювала представлену у вказаній історичній розвідці інформація про його майстрів підприємства початкового етапу розвитку з книги Л. Данченко [8, с. 144–145], що базувалася на матеріалах рукопису 1960 р. на 38 сторінках відомого доктора мистецтвознавства Олександра Романовича Тищенка, що довгий час викладав у Київському художньому інституті історію мистецтва, у тому числі декоративно-прикладного. Автор лишив документ, в якому занотував дані початку ХХ сторіччя про васильківську артіль «Керамік» в Інституті живопису, скульптури й архітектури ім. І. Ю. Рєпіна лєнінграду.

Доповнювали історичну інформацію про асортимент продукції згаданого заводу матеріали Каталогів Асортиментного бюро

ВІАЛєгпрому 1960-х – 1970-х рр. [1; 9]. Деякі деталі щодо діяльності підприємства від середини ХХ сторіччя містили довідкові дані в статті М. І. Кулинич «Васильківський майоліковий завод» на С. 189 у томі 1: А–Е «Енциклопедії народного господарства Української РСР (Київ, 1969) [12, с. 189] та пізнішому виданні статті в томі 1: А–В з такою ж самою назвою на С. 290 у довідковому виданні «Мистецтво України: Енциклопедія в 5 томах», виданому за редакцією А. В. Кудрицького в Києві 1995 р. [6, с. 290].

Пізніше на 10 років було оприлюднено однойменну статтю О. О. Клименко в т. 4: В–Вог в Енциклопедії сучасної України (Київ, 2005) [11], в якій авторка намагалася узагальнити інформацію про Васильківський осередок кераміки, спираючись на розвідки О. С. Данченко. Крім того, ще у 1987 р. на підприємстві з рекламною метою видали невеличкий буклет-флаєр [3], що постулював кращі виробничі досягнення періоду Васильківського майолікового заводу, пов'язані, насамперед, з творчістю М. Денисенка, В. Коваленка, В. і Н. Протор'євих.

2011 р. у Києві було видано монографію за матеріалами докторської дисертації О. В. Школьної, в якій детально розглянуто творчість корифеїв Київського фарфорового заводу П. М. Іванченка, П. Н. Мусієнка, К. Н. Кривича [19, с. 1–72]. 2013 р. вказана авторка оприлюднила ще одну частину своїх

напрацювань з історії 100 вітчизняних виробництв промислової кераміки, де окрему статтю було відведено історії Васильківського майолікового заводу [20, с. 37].

2022 автор також обґрунтувала розгляд традиції виготовлення васильківської майоліки як потенційної номінації Національного переліку нематеріальної культурної спадщини [18, с. 114–118].

Наразі найбільш інформативним джерелом для вивчення товарних знаків означеного виробництва є сайт форуму поціновувачів і збирачів кераміки «Клейма Васильківського майолікового заводу», структурована педагогом і музейником з Києва В'ячеславом Гладушкіним за дієвої участі працівників минулих років підприємства, а також колекціонерів-збирачів, музейниці Людмили Шкулькової з Василькова й низки форумчан, що намагаються разом упорядкувати спадок окресленого виробництва на протязі 2019–2025 рр. [10].

Виклад основного матеріалу дослідження. 1928 р. за керамісти Василькова й довколишніх гончарних центрів Київщини (зі Здоровки й т. ін.) об'єдналися в артіль, яку називали «Керамік». Це були керамісти Григорій, Йосип, Мирон і Федір Савчуки, Карп, Іван та Опанас Вернигори, Павло Середа, Іван Панащатенко, малювальниці Софія Савчук, Олександра Лущик, Мотрона Кернер [8, с. 144–145], а також бразники, що підтримували температуру в печі з останнього вказаного роду, та майстри з гончарного васильківського роду Заїк. Очолив артіль її організатор Олександр Усов, також від початку в ній працював І. Панащенко, майстер з ремонтних робіт.

Відомо й про Никифора Парубця, переобраного головою артілі у 1929 р. у зв'язку з перепрофілюванням її на промколгосп на пару років [13, с. 6]. І хоч в історичній довідці підприємства вказувалося, що на початковому етапі діяльності артілі тут виробляли горщики, миски та макітри, цебто звичайний селянський гончарний посуд, проте, вочевидь, цю продукцію не клеймили, або вона не зберіглася. Вироби формувалися з місцевих глин із застосуванням свинцевої поливи [13, с. 1].

Для виготовлення фабрикату у Василькові було зведено просте дерев'яне приміщення розміром 70х5 метрів, у якому розташовувалися: дерев'яний стіл для приготування глини, 10 ножних гончарних кругів. Тут само розміщувалися 2 гончарних горна кустарного типу (земляних): один з них був прибудований до цієї будівлі, других знаходився у дворі. Випал здійснювався на дровах.

З 1931 близько одного року тут пропрацювали відомі керамісти й інструктори гончарного виробництва: Павло Іванченко, що був на посаді художника й завідувача виробництва художньої майоліки з 20.09.1931 по 02.10.1932 р. [17, арк. 1зв., 37] та намагався повернути підприємство у бік опанування майоліки, і «технорук» Пантелеймон Мусієнко. Пізніше вказані останні двоє фахівців перейшли на Київський фарфоровий завод (Школьна, 2011: 1–50). У Василькові першого змінив на посаді Конон Кривич, а другого – Антон Боровичко [13, с. 1], чех за національністю, котрий розробляв склад кам'яно-керамічних мас, що викладав раніше у Миргороді та Межигір'ї.

Вказана плеяда фахівців удосконалила формотворення виробів шляхом введення нових форм, та технологію розпису кераміки: почали застосовуватися ангоби з введенням мотивів національного орнаменту. Завдяки цим заходам посуд Василькова з цього часу став набувати вигляд, наближеного до майолікового, що дозволило наростити виробництво до 1–1.5 тисяч виробів на місяць. Адже стояло завдання поступово опанувати цю технологію, а також випуск кам'яної маси [13, с. 1].

Імовірно, ваза з мотивами грона винограду й рослинного мотиву, схожого на умовну кульбабу, та цупкий глечик, декорований полив'яним темно-синім криттям з фляндрівкою, що зберіглися від часу діяльності артілі, могли бути виконаними П. Іванченком, М. Мусієнком чи К. Кривичем 1931 р., або за їх участі у межах опанування вказаних двох технологій (рис. 1).

При цьому якщо за творами П. Іванченка та його даними особою справи, що зберігається в Центральному державному

архіві-музеї літератури і мистецтва України наявна інформація про розробки майолікових виробів цього часу, то за даними П. Мусієнка, котрий 1930 р. завершив навчання у Межигірському художньо-керамічному технікумі-інституті й отримав кваліфікацію інженера художника-кераміка такі твори не фіксуються. Хоча відомо, що у цей час він розробляв взірці продукції для багатьох заводів Тресту, а також проектував Київський фарфоровий завод.



Рис. 1. Фото П. Іванченка, П. Мусієнка, К. Кривича з матеріалів ЦДАМЛМУ, архіву О. Шольної [1] А. Боровичка з архіву О. Шолухи. Митці, що могли бути дотичними до проектування продукції артлі «Керамік» у Василькові 1930-х рр.; керамічна ваза з розписом ангобами по глиняній обмазці та глечик з темно-синьою поливою і розписом фляндрівкою початку 1930-х рр. із вдавненим у тісто основи виробів клеймом артлі «Керамік» Київського округу. Фото з відкритих інтернет-джерел

Хоча в цілому їх прагнення в означений період часу швидко втілити не вдалося, оскільки бракувало фінансових можливостей щодо закупівлі необхідних компонентів мас (насамперед, каоліну), глазури, пігментів відповідних керамічних фарб, а головне – не було можливості швидко переобладнати й доукомплектувати виробництво. Експерименти з масою та випалом при цьому давали значну кількість браку, що погано відбивалося на фінансовому стані артлі. Через що були затримки зарплатні співробітникам на 2-3 місяці, що зрештою спонукало відмовитись від думки про швидку перебудову [13, с. 1].

Тим більше ситуація ускладнювалася будівництвом за кошт артлі з 1931 по 1933 рік цегляно-черепичного цеху хутора «Хлепча», а далі Голодомором, коли від голоду помер Олександр Усов, що був її організатором. Не дивлячись на те, що від 1932 р. знов згідно записам О. Р. Тищенка артлі повернули її статус [8, с. 145], неврожай 1933 року, і відбирання їжі владою, спричинили майже повний розпуск членів виробництва. За статистичними даними тоді в артлі лишилося лише 3 з 25 формувальників й 4 рисувальниці, а А. Боровичко та К. Кривич були звільнені з роботи [13, с. 1].

За мінімальними підрахунками виходить, що на початок 1930-х рр. на підприємстві було задіяно понад 30 осіб, з яких на 1933-й лишилося тільки 7 (за іншими даними – 3, оскільки більшість персоналу первинного штату померло від голоду) [7]. Враховуючи складне фінансове й матеріально-технічне становище артлі, місцева районна влада почала добиватися її передачі в Управління Укрфарфору-фаянссклотресту з Главком у Києві. Таким чином вже на 1934 р. виробництво отримало новий статус «Васильківського майолікового заводу "Керамік"» у новому підпорядкуванні [13, с. 1].

При цьому директором новоствореного підприємства був призначений тов. Дрогаковський. Від 1935 року новостворену посаду головного інженера установи очолив Михайло Никифорович Бібик, що у подальшому доопрацював технологію майоліки на виробництві. Тоді завод був

устаткований трьома ножними гончарними колами, однією парою жорен для розмелювання інгредієнтів маси, 2 примітивними гончарними горнами капсульного типу на 3-4 м кубічних, майже повністю зношеними [13, с. 1-2].

Того ж 1935 року був призначений директор підприємства Семен Маркович Шептюк та викопано невелику водойму, звідки ручною помпою подавали воду для потреб виробництва по жолобам (на цьому місці тепер знаходиться заводський житловий будинок на 18 квартир). Для потреб новоствореного заводу зводилася примітивна піч для обпалу гіпсу й муфель за проектом інженера Кутамі для випалу майоліки, проте це устаткування виявилось недосконалим, у результаті чого його переобладнали в єдиний горн №1 [13, с. 2].

1936 року було встановлено нафтодвигун, примітивну невеличку піч для варіння фритти, зведено артезіанську свердловину. Тоді доповнювали дозволило цикл фабрикації виробів 12 ножних формувальних гончарних кругів. Задля ефективності першої хвилі механізації М. Н. Бібіка через рік праці замінили на досвідченого виробничника Мойсея Сауловича Літинського (у матеріалах з історії заводу ім'я останнього неправильно транскрибовано як Литянський Мойсей Юхимович).

Цей інструктор-керамік раніше був технологом Полонського фарфорового й Будянського фаянсового заводів [19, с. 1-120], у Васильків його призначили задля ефективності налагоджування виробничого циклу на 5 місяців. У подальшому його посаду обійняв Олександр Омелянович Гвоздь, котрий працював до початку Другої Світової війни, під час якої загинув [13, с. 2].

Задля якісного розвитку підприємства 1937 р. його було підпорядковано «Фарфор-фаянсу», від якого відділився Склотрест. З цього часу більш активно розбудовували завод. Так, було розпочато зведення цегляної будівлі під силову станцію та горновий цех, побудовано горн більш досконалої конструкції, замінено старий нафтодвигун на новий системи «Пітер» 25 НР, котрий з огляду на

використання персоналом, що не мав відповідної кваліфікації, скоро вийшов з ладу [13, с. 2].

1939 р. директора С. М. Шептюка змінив тов. Бажан, котрий пропрацював у Василькові менше року, тимчасово виконуючим обов'язки тоді був призначений Михайло Семенович Бородянський, котрий лишався на означеній посаді до початку війни. Поступово на заводі встановили глином'ялку, вальці та здійснювали розмелювання гіпсового каменю на бігунах. Поступово технологію виготовлення майолікової продукції було вдосконалено. Під час фашистської окупації під проводом головного інженера Сулими (якого у подальшому було осуджено) на підприємстві німці запустили фабрикацію керамічних слоїків для мін [13, с. 2].

Після звільнення від окупації німцями, завод повернувся до передвоєнного асортименту: горщиків, мисок, кухлів та санітарних горщиків. Наново був призначений директором М. С. Бородянський, а посаду головного інженера обійняла С. Н. (? – з рос.) Поташнік, котра працювала на ній до 1946 року. У подальшому її змінив М. Н. Бібік, котрий удосконалив технологію й від 1949 року упровадив на виробництві шлікерне лиття майолікових виробів у гіпсові форми (рис. 2) [13, с. 2].



Рис. 2. Фото М. Н. Бібіка та його проєктів і творів і творів 1940-х – 1950-х рр. ВМЗ з власного архіву, оприлюднені К. Вєстровою

Для цих ноу-хау він також розробив рецептуру маси з місцевих глин, яка складалася

з обпаленого черепу (на основі вогнетривкої глини) на 10%, місцевого кварцового піску на 20%, часовоярської глини на 10%, глуховецького каоліну на 45%, маріупольського пегматиту на 15%. Цебто інгредієнти маси постачалися також з Донецького басейну та теренів сучасної Вінниччини. Тільки з цього часу, по суті, поступово припинився випуск гончарних виробів, котрі змінила власне майолікова продукція [13, с. 2].

1940-ми післявоєнними роками датуються твори М. Н. Бібіка, представлені в колекції Національного музею декоративного мистецтва України та у його архіві. Деякі з них мають ще архаїчний вигляд перших форм кухлів підприємства, карафок, що впроваджувалися разом із куманцями від 1940-х рр.

З 1943 р. на підприємстві також розпочав працю колишній межигірець, учень Василя Теофановича Седляра, Прокіп Якович Бідасюк, котрий від цього часу керував гіпсомодельною ділянкою (рис. 3).

1950-го року на виробництві Василькова було встановлено локомотив 75 НР, котрим живилося кілька електролампочок. Упродовж 1951–1956 рр. завдяки комплексу заходів, спрямованих на поліпшення виробничих потужностей, вдалося наростити випуск з 335 тисяч штук творів на рік до 404,5 тисяч штук, що майже вдвічі подвоїло прибутки (з 133,7 тисяч карб. на рік до 240,4 наприкінці означеного періоду). Марки цього часу були схожими на інші клейма Укрфарфорфаянстресту (рис. 4).

До того ж художня частина виробництва з середини століття набула суттєвих змін: 1949 року на завод прийшов Денисенко



Рис. 3. Фото «Півня» 1947–1949 рр. роботи майстра П. Я. Бідасюка з колекції НМДМУ, фото майстра за роботою над світильником «Сова» 1951 р., фото авторського клейма з каталогу ВМЗ на АртКум

Михайло Іванович, котрий став першим головним художником заводу, та його троюрідний брат Денисенко Григорій Павлович, провідний художник підприємства [16]. Наступного року штат розширився за рахунок подружжя Валерія Семеновича та Надії Юхимівни Протор'євих (рис. 5) [13, с. 3].

Від 1956 р. розпочалася докорінна реконструкція заводу, оскільки з'явився попит на його вироби. Замість директора М. С. Борянського, котрий вийшов на пенсію, підприємство у цей час (з листопада) очолив Міна Іванович Кулинич. Під його керівництвом, по суті, зводилися нове підприємство, розраховані на проєктні виробничі потужності



Рис. 4. Марки Васильківського майолікового заводу 1948–1954; 1950-х (до 1966 р.); 1955–1963; 1963–1978 (і пізніше) рр. (Клейма, 2025)

випуску в 1 млн штук виробів на рік. Паралельно з розбудовою нових корпусів у старих здійснювався випуск майоліки [13, с. 3].

Уточнювалося, що за кошти Держбюджету було зведено головний корпус, котрий 1960 р. частково ввели в експлуатацію, склад сировини, механічні та столярні майстерні, трансформаторну підстанцію на дві чарунки із встановленням двох трансформаторів на 380 кВ/годин, повітряна лінія електропередач 10 т.кв. протяжністю 5 км, кабельна лінія електропередач 10 т.кв. протяжністю 10 км (при цьому потужність встановленого електрообладнання на 1966 р. становила 850 кВ/годин), побудовано газорозподільчу підстанцію, поля фільтрації, 1,4 км шосейного шляху, нафтосховище на 75 тон, нафтоперекачувальну, артезіанську свердловину, каналізацію, станцію перекачування каналізації, водогін, паропровід, котельню, зважувальна будку з вагами, 18-тиквартирний житловий будинок працівників, асфальтування території заводу, газопровід на завод та житловий будинок [13, с. 4].

При цьому було збудовано та встановлено наступне обладнання: тунельна газова пічка завдовжки 88,5 м, дві електропечі ЦЕП 357, один круглий горн 42 м кубічних, котрий працював на газу, один горн 4 м кубічних з муфелем, теж на газу, чотири великих шарових млини, один шаровий млин на 1 тону, п'ять

малих шарових млинів, шість лабораторних млинів, вісім пропелерних мішалок (з НДР), два фільтрпреси, п'ять мембранних насосів, два вакуумпреси, гіпсоподрібнювач шоковий, гіпсозварювальна піч, сито «Бурат», фриттозварювальна ванна, шамотоподрібнювачів 2 шт., бігуни, конвеєрне сушило штибу «Дорст», чотири камери для підв'ялювання виробів, два шахтових підйомники (поличкового типу), 12 штук механічних формувальних верстатів, цлікеропровід, обладнана технологічна лабораторія, медпункт, душові й роздягальні з індивідуальними шафками й інше устаткування та інвентар [13, с. 3-4].

З місцеві кошти за рахунок фонду підприємства та капремонту від 1957 року було господарським способом зведено наступні частини промислового комплексу (рис. 6): дитячий комбінат, два житлові будинки на 5 квартир, пожежне депо, електромайстерню та акумуляторну, гараж на 4 місця, експериментальний цех та бібліотеку, навіси для глини, піску та обладнання, конюшню, декоративний парк біля житлового будинку [13, с. 4-5].

Паралельно художники, скульптори, модельники підприємства, судячи зі збережених творів, від 1949 по 1966 рр. брали активну участь у виставкових проєктах, виставках досягнень народного господарства, де отримували бронзові, срібні та золоті медалі. Зокрема, нагородженими були М. Бібик,



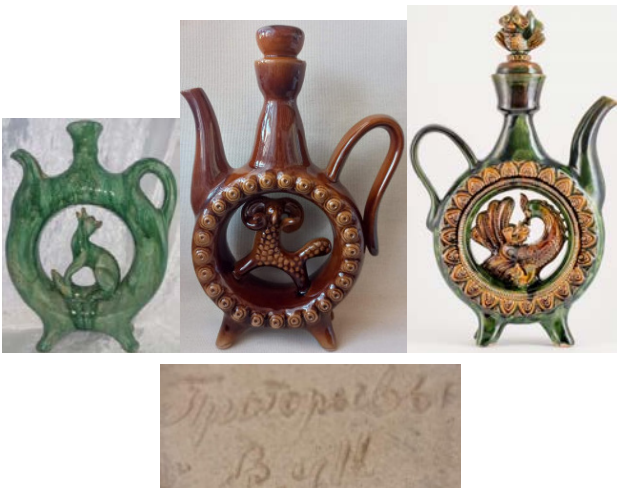
Рис. 5. П. Бідасюк або В. та Н. Проторьєви – символ української незламності, скульптура «Півник», 1960-ті рр., ВМЗ, Проторьєви В., Проторьєва Н. Глечик-карафка «Земля в цвіту» 1980-х рр., набір «Пам'ять» 1983 р. ВМЗ (зб. НМДМУ). Фото з сайтів: АртКум, НМДМУ



**Рис. 6. Будівництво нових корпусів
Васильківського майолікового заводу від
кінця 1950-х рр. З відкритих джерел АртКум**

М. Зельбер, М. Кулініч, В. і Н. Проторьєви та Г. і М. Денисенки (в останнього була золота медаль) (рис. 7). В 1959–1962 рр. на ВМЗ працював завідуючим виробництвом і розробив палітру фарб підприємства майбутній кандидат мистецтвознавства й професор Олександр Романович Тищенко, котрий сприяв оновленню технологічних підходів до виготовлення продукції.

Надзвичайно вигідно вирізняли завод декоративні тарелі та куманці з пластичним моделюванням, котрі виконували М. Бібік та Проторьєви.



**Рис. 7. Декоративні куманці М. Бібіка
бл. 1950-х рр., та учнів його колеги по
Межигір'ю Д. Головка та В. і Н. Протор'євих
«Куманець з баранцем» і «Курчатка мої»,
1980 та 1983 рр. ВМЗ (зб. НМДМУ)
та авторський знак останніх. Фото з сайтів:
АртКум, YaGallery.com, НМДМУ**

Завод став найголовнішою республіканською базою для опанування мистецтва майоліки. Від 1956 по 1966 рр. на ньому проходили навчання майстри з інших регіонів України та радянських республік. Паралельно мінялися керівники підприємства. 1959 р. М. Н. Бібіка, котрий пішов на пенсію, змінив Зельбер Михайло Абрамович. Коли останнього 1962 р. забрали на роботу до Києва, місце головного інженера підприємства посів Бобров Леонід Семенович [13, с. 5].

Так, у 1956 р. це були керамісти з Фергани, у 1957 з Феодосії, у 1958 – з м. Регіни Молдавської РСР, м. Костянтинівки Донецької обл., 1959 – з м. Первомайська Одеської обл., м. Одеси, м. Балаклави Симферопольської обл., м. Львова, 1960 р. – м. краснодара, 1961 р. – м. красноярська, 1963 р. – м. Маньківки Черкаської обл., 1964 р. – с. Опішні Полтавської обл., 1965 р. – м. Берегово Закарпатської обл., 1966 р. – м. КремГЕСу (тепер Світловодськ) Кіровоградської обл.

Також у ці роки проходили на ВМЗ виробничу практику студенти училищ та інститутів прикладного мистецтва з Москви, Ленінграда, Риги, Вільнюса, Тернополя, Львова, Одеси, Миргорода, Києва тощо. На 1966 р. підприємство вийшло на виготовлення 1239,1 тисяч штук виробів на рік на суму в 953,5 тис. крб. При цьому майстрів з досвідом понад 20 років на різних виробничих дільницях підприємства у цей відрізок часу працювало близько 50 осіб [13, с. 6-7].

У цей же час, від 1950-х рр., підсилили підприємство, крім представників олешнянської династії Денисенків, запрошених М. Н. Бібіком, також уроженцем Олешні, Володимир Миколайович Коваленко (теж учень, як і В. і Н. Проторьєви (рис. 8), межигірця Д. Ф. Головка), Неллі Миколаївна Ісупова. Означені майстри привнесли в виробничу традицію підприємства традиції сервізного посуду України, вазових форм, декорованих мотивами українських козаків, авангардними орнаментами тощо.

За однією зі скульптур подружжя Проторьєвих створили знак-наклейку, що наносили на готові вироби ВМЗ від 1963 р., згодом від 1974 р., коли виробництво перепідпорядкували Укрхудожпрому



Рис. 8. Валерій і Надія Проторьєви за роботою. Фото з відкритих джерел Арт Кум

[4, с. 137–144; 5, с. 49–58], подібну роль виконував і стилізований півник (рис. 9).

Від 1970-х по середину 1980-х рр. відбувався найбільший злет майстерності художників і скульпторів Васильківського майолікового заводу, котрі спромоглися вийти на міжнародний рівень і представляти традиції українців у світі. При цьому до провідних художників підприємства долучився останній після Володимира Миколайовича Коваленка головний художник підприємства – Сергій Михайлович Денисенко (син першого головного художника виробництва), котрий продовжив лінію формотворення і декорування підприємства в річищі традиційної кераміки Київщини, відомої з Дибинців від часів Київської Русі. До кінця 1980-х рр. на заводі працювало бл. 450 осіб [20, с. 37].

На жаль, на межі останніх років 1990-х – на початку 2000-х рр., коли енергоносії в незалежній Україні стали доступними за валюту, прокатні печі ВМЗ безперебійної дії, що

опалювалися газом, якими було устатковане підприємство, довелося загасити. Те саме сталося й з меншими електричними печами, оскільки підприємства переходили на нові ринкові умови щодо рентабельності. На межі 2004/2005 р. Васильківський майоліковий завод припинив своє існування, проте до 2019 р. на теренах його приміщень діяло підприємство «Васильківська майоліка», котре виготовляло посуд в традиціях місцевої майоліки попередніх п'ятдесяти років. Ця продукція клеймувалася друкованим штампом у вигляді куманця (рис. 10).

Після завершення історії розвитку виробництва, 2020 р. колекціонеркою Людмилою Шкульковою було створено Музей васильківської майоліки у м. Васильків, 2023 р. аналогічний музей започатковано В'ячеславом Гладушкіним у Києві. Нині Васильківська майоліка асоціюється з символом незламності [15, с. 786–790] українського духу – півником, котрий вистояв на шафці в Бородянці під час російсько-української війни. До Василькова тепер прокладаються туристичні маршрути [2, с. 17–22], про нього розповідають дітям дошкільного та молодшого віку [14, с. 299–306] в контексті патріотичного виховання українців.

Висновки. Розглянувши техніко-технологічні і художні особливості діяльності осередку васильківської кераміки умовно можна поділити на чотири основні етапи. Перший з них охоплює час з 1928 по 1934 рр., коли було засновано артіль «Керамік» у Василькові. Початково до її створення долучилося 16 місцевих майстрів, здебільшого з гончарних родин Київщини. Організатором артілі тоді виступив Олександр Усов. Від 1931 по 1932 р. тут працювали колишні межигірці, художники-керамісти, технологи гончарного



Рис. 9. Паперові знаки-етикетки ВМЗ, що клеїлися на продукцію з 1963 р., 1974 р. (Клейма, 2025)



Рис. 10. Знак приватного підприємства, що діяло на виробничих майданчиках колишніх корпусів ВМЗ упродовж 2005–2019 рр. (Клейма, 2025)

виробництва Павло Іванченко, Пантелеймон Мусієнко, яких надалі змінили Конон Кривич, Антін Боровичко.

Від початку 1930-х рр. відомо кілька творів з клеймом артілі у Василькові, які свідчать про тривалий етап переходу від гончарних виробів, виконаних в традиціях народної кераміки Київщини, зокрема Дибинців, що мала тяглість від часів Київської Русі. Вони були розписані мотивами виноградного грона, умовними «кульбабками», фляндрівками. Хоча на початку 1930-х рр. крім розпису ангобами по кольоровій глиняній обмазці, опановувалися уже й технології виготовлення власне майоліки, експериментували тут і з кам'яною масою, кобальтовим криттям тощо. Печі в цей час були архаїчні, земляні дров'яні.

Другий етап – це перша частина діяльності Васильківського майолікового заводу до кінця 1950-х рр., допоки використовувалися примітивні печі й напівкустарні технології (гончарні круги, ножні формувальні верстати, печі на кілька кубічних метрів капсульного типу, які опалювалися дровами). Тоді виробляли горщики, миски, кухлі, санітарні горщики, а під час війни – керамічні слоїки для мін. Значна роль у перепрацюванні технологій виробництва у цей відрізок часу належала Мойсею Літинському, видатному інструктору тонкокерамічних виробництв України кінця XIX – початку XX століття.

Завдяки старанням Михайла Бібіка поступово було впроваджено виготовлення майоліки шляхом шлікерного лиття у гіпсові форми. Як у тонкокерамічній промисловості. Але на підприємстві упродовж 1940-х – 1950-х рр.

почала працювати плеяда провідних інженерів, художників, скульпторів – Михайло Бібік, Прокіп Бідасюк, Григорій та Михайло Денисенки, Валерій і Надія Проторьєви, Володимир Коваленко. В цей час завод увійшов до складу Укрфарфорфаянстресту й його продукція маркувалася друкованими клеймами.

Від 1960-го року на підприємстві встановили прокатну пічку безперебійної дії на майже 90 м завдовжки, яка опалювалася газом. У 1960-ті завод вийшов на рівень всесоюзної провідної керамічної бази для підвищення кваліфікації та стажування в галузі майоліки. Сюди приїздили вихованці багатьох освітніх установ та промислових центрів для підвищення кваліфікації: з Середньої Азії, Прибалтики, всіх куточків слов'янських республік у складі СРСР. У 1970-х ВМЗ передали у відання Укрхудожпрому.

Митці другого покоління заводу брали участь у виставках досягнень народного господарства того часу, перемагали й брали призові місця, включно із золотом. У цей час до колективу виробництва долучилася спочатку Неллі Ісупова, а згодом Сергій Денисенко. Активно випускалися не лише вазы, а й сервізи, скульптура, сувенірна продукція. Майоліка підприємства стала еталонною в галузі, на її рівень рівнялися, як на кращу в своєму роді в Україні. Однак, перехід на ринкові умови існування з 1990-х рр. спричинив поступове зменшення випуску виробництва, загасіння пічки безперебійної дії та закриття заводу на межі Міленіуму, що з юридичними оформленнями зайняло час до 2004 р. включно.

Від 2005 по 2019 рр. наступив останній етап діяльності виробничих площ колишнього підприємства. 2007 р. було ліквідовано як юридичну особу ВАТ «Васильківський майоліковий завод». На теренах колишніх двох цехів почало діяти приватне підприємство «Васильківська майоліка», котре було зорієнтоване на випуск традиційних мисок з фляндрівками. На жаль, до 2020-х рр. навіть й ця продукція стала вже раритетною. Однак, васильківський півник, виготовлений на підприємстві у 1960-х рр., що вцілів у шафці в зруйнованому будинку Бородянки, став символом незламності українців у роки російсько-української війни 2022–2025 років.

Література:

1. Архів Школьної О.В. Польові дослідження Ольги Школьної, 2006–2025 рр.
2. Боняр С.М., Тарновська І. В., Власова В. П. Пріоритети розвитку культурного туризму в Україні. *Культура і сучасність : альманах*. 2023. № 1. С. 17–22.
3. Буклет Васильківського майолікового заводу. 1987 р.
4. Варивончик А.В. Реорганізація промислового об'єднання «Укрхудожпром» та присвоєння товарного знаку. *Мистецтвознавчі записки*. 2019. Вип. 35. С. 137–144.
5. Варивончик А.В. Українські художні промисли як предмет наукового дослідження. *Monografi rokonferencyjna science, research, development*. #3. 30–31.01. w 2018 roku. Rotterdam, 2018. S. 49–58.
6. Васильківський майоліковий завод. *Мистецтво України: Енциклопедія в 5 томах* / відп. ред. А. В. Кудрицький. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1995. Т. 1: А–В. С. 290.
7. Гасиджак Л. Васильківський майоліковий завод. 12.04.2025 р. URL: <https://www.facebook.com/lesia.hasydzack> (дата звернення: 12.04.2025).
8. Данченко Л. Народна кераміка Середнього Подніпров'я. Київ: Мистецтво, 1974. С. 144–145.
9. Каталог Асортиментного бюро ВІАЛегпрому 1960-х – 1970-х рр. (архів О. В. Школьної).
10. Клейма Васильківського майолікового заводу. URL: <https://artkum.com.ua/forum/viewtopic.php?t=11> (дата звернення: 01.04.2025 р.).
11. Клименко О.О. Васильківський майоліковий завод. *Енциклопедія сучасної України* / ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. Т. 4: В–Вог, 700 с.
12. Кулинич М.І. Васильківський майоліковий завод. *Енциклопедія народного господарства Української РСР*. Том 1 А–Е / Головна редакція Української радянської енциклопедії. Київ, 1969. С. 189.
13. Начальнику головного управління фарфоро-фаянсової промисловості Тов. А. А. Безвершуку. [Пояснювальна записка, Васильків (?), 1966. На 7 с.
14. Негрій Ірина. Сучасні образи в українській прозі для дітей дошкільного та молодшого віку під час російсько-української війни. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки*. 2023. №3(53). С. 299–306. DOI: 10.31376/2410-0897-2023-3-53-299-306.
15. Петасюк О.І. Світоглядні та мистецькі кордони України 2022: наголоси та символи. С. 786–790. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-96>. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6315/13350-1> (дата звернення: 07.04.2025).
16. Татарчук Мирослава. Васильківська кераміка та твори мистецької династії Денисенків у фондівій колекції НМНАПУ. 2025. URL: https://www.pyrohiv.com/upload/product/1719964800/file_6684f938d5140.pdf (дата звернення: 07.04.2025).
17. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Фонд 389 «Іванченко Павло Михайлович, український майстер художньої кераміки». Оп. 1. Спр. 49. Документи про службу діяльність Іванченка П. М. (трудовий список, особистий листок по обліку кадрів, витяги з наказів, посвідчення, довідки). 1920-ті – 1971 р. 15 док. На 35 арк.
18. Школьна О.В. Васильківська майоліка як потенційна номінація для національного переліку нематеріальної культурної спадщини: *V Міжнародна науково-практична конференція-фестиваль «Нематеріальна культурна спадщина як сучасний ресурс: досвід, практики, інновації»*. Київ, Київський національний університет культури і мистецтв, 19–20 травня 2022 р. Київ : КНУКіМ, С. 114–118.
19. Школьна О.В. Київський фарфор ХХ століття. Київ : День Печати, 2011. 400 с.: іл.
20. Школьна О.В. Фарфор-фаянс України ХХ ст.: інфраструктура галузі, промислова та економічна політика, організаційно-творчі процеси. Книга 2. Частина 1. Київ : День печаті, 2013. С. 37.

References:

1. Arkhiv Shkolnoi, O.V. Polovi doslidzhennia Olhy Shkolnoyi,, 2006–2025 rr. [Archive of Shkolna O. V. Field research by Olga Shkolna, 2006–2025] [in Ukrainian].
2. Boniar, S., Tarnovska, I., & Vlasova, V. (2023). Priorytety rozvytku kulturnoho turyzmu v Ukraini [Priorities for the development of cultural tourism in Ukraine]. *Kultura i suchasnist: almanakh – Culture and modernity: almanac*, 1, 17–22 [in Ukrainian].
3. Buklet Vasylykivskoho maiolikovoho zavodu [Booklet of the Vasylykiv Majolica Factory] (1987) [in Ukrainian].
4. Varyvonchik, A.V. (2019). Reorhanizatsiia promyslovoho obiednannia «Ukrkhudozhprom» ta prysvoiennia tovarnoho znaku [Reorganization of the industrial association «Ukrkhudozhprom» and assignment of a trademark]. *Mystetstvoznavchi zapysky – Art historical notes*. Issue 35. P. 137–144 [in Ukrainian].

5. Varyvonchuk, A.V. (2018). Ukrainski khudozhni promysly yak predmet naukovoho doslidzhennia [Ukrainian artistic crafts as a subject of scientific research]. *Monografi pokonferencyjna science, research, development – Post-conference monograph science, research, development*. #3. 30–31.01. 2018. Rotterdam, P. 49–58 [in Ukrainian].
6. Vasytkivskiy maiolikovy zavod. [Vasytkiv Majolica Factory] (1995). *Mystetstvo Ukrainy: Entsyklopediia v 5 tomakh / vidp. red. A. V. Kudrytskyi. Art of Ukraine: Encyclopedia in 5 volumes / ed. A. V. Kudrytskyi*. Kyiv: T. 1: A–V. P. 290 [in Ukrainian].
7. Hasydzhak, L. (2025). Vasytkivskiy maiolikovy zavod [Vasytkiv Majolica Factory]. 12.04.2025. Retrieved from: <https://www.facebook.com/lesia.hasydzack> (date of application: 12.04.2025) [in Ukrainian].
8. Danchenko, L. (1974). Narodna keramika Serednoho Podniprovia [Folk ceramics of the Middle Dnieper region]. Kyiv: Mystetstvo. P. 144–145 [in Ukrainian].
9. Katalogy Asortymentnoho biuro VIALehpromu (1960-kh – 1970-kh rr.). (Arkhiv O.V. Shkolnoi) [Catalogs of the Assortment Bureau of VIA Legprom, 1960s – 1970s (archive of O. W. Shkolna)]. [in Ukrainian].
10. Kleima Vasytkivskoho maiolikovoho zavodu [Marks of the Vasytkiv Majolica Factory]. (2025). Retrieved from: <https://artkum.com.ua/forum/viewtopic.php?t=11> (date of application: 01.04.2025 r.) [in Ukrainian].
11. Klymenko, O.O. (2005). Vasytkivskiy maiolikovy zavod [Vasytkiv Majolica Factory]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy / red. kol.: I. M. Dziuba [ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh [Encyclopedia of Modern Ukraine / ed. col.: I. M. Dziuba [et al.]; NAS of Ukraine, National Scientific School]*. Kyiv, 2005. T. 4: V–Voh, 700 p. [in Ukrainian].
12. Kulinich, I.M. (1969). Vasytkivskiy maiolikovy zavod [Vasytkiv Majolica Factory]. *Entsyklopediia narodnoho hospodarstva Ukrainskoi RSR. Tom 1 A–E / Holovna redaktsiia Ukrainskoi radianskoi entsyklopedii [Encyclopedia of the National Economy of the Ukrainian SSR. Volume 1 A–E / Main Editorial Board of the Ukrainian Soviet Encyclopedia]*. Kyiv. P. 189 [in Ukrainian].
13. Nachalnyku holovnoho upravlinnia farforo-faiansovoi promyslovosti Tov. A. A. Bezvershuku (1966?). [Poiasniuvna zapyska, Vasytkiv (?), 1966]. Na 7 p. [To the Head of the Main Department of the Porcelain and Faience Industry, Comrade A. A. Bezvershuk. [Explanatory note, Vasytkiv (?), 1966]. On 7 p.] [in Ukrainian].
14. Nehrii Iryna (2023). Suchasni obrazy v ukrainskii prozi dlia ditei doshkilnoho ta molodshoho viku pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny [Modern images in Ukrainian prose for preschool and younger children during the Russian-Ukrainian war]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Pedahohichni nauky [Bulletin of the Oleksandr Dovzhenko Glukhiv National Pedagogical University. Pedagogical Sciences]*. 2023. №3(53). P. 299–306. DOI: 10.31376/2410-0897-2023-3-53-299-306 [in Ukrainian].
15. Petasiuk, O.I. (2022). Svitohliadni ta mystetski kordony Ukrainy 2022: naholosy ta symvoly. P. 786–790 [Worldview and artistic borders of Ukraine 2022: emphases and symbols. Pp. 786–790]. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-96>. Retrieved from: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6315/13350-1> (access date: 07.04.2025) [in Ukrainian].
16. Tatarchuk Myroslava (2025). Vasytkivska keramika ta tvory mystetskoi dynastii Denysenkiv u fondovii kolektsii NMNAPU [Vasytkiv ceramics and works of the artistic dynasty of the Denisenkos in the fund collection of the National Museum of the History of Ukraine. Retrieved from: https://www.pyrohv.com/upload/product/1719964800/file_6684f938d5140.pdf (access date: 07.04.2025)] [in Ukrainian].
17. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy. Fond 389 «Ivanchenko Pavlo Mykhailovych, ukrainskyi maister khudozhnoi keramiky». Op. 1. Spr. 49. Dokumenty pro sluzhbovu diialnist Ivanchenko P. M. (trudovy spysok, osobystyi lystok po obliku kadryv, vytiahy z nakaziv, posvidchennia, dovidky). 1920-ti – 1971 r. 15 dok. Na 35 ark. [Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine. Fund 389 “Ivanchenko Pavlo Mykhailovych, Ukrainian Master of Artistic Ceramics”. Op. 1. Ref. 49. Documents on the service activities of Ivanchenko P. M. (work list, personal personnel record sheet, extracts from orders, certificates, certificates). 1920s – 1971. 15 doc. On 35 sheets]. [in Ukrainian].
18. Shkolna, O.W. (2022). Vasytkivska maiolika yak potentsiina nominatsiia dlia natsionalnoho pereliku nematerialnoi kulturnoi spadshchyny: V Mizhnarodna nauko-vo-praktychna konferentsiia-festyval «Nematerialna kulturna spadshchyna yak suchasnyi resurs: dosvid, praktyky, innovatsii». Kyiv, 19-20 travnia 2022 r. [Vasytkiv majolica as a potential nomination for the national list of intangible cultural heritage: V International Scientific and Practical Conference-Festival «Intangible Cultural Heritage as a Modern Resource: Experience, Practices, Innovations»]. Kyiv: KNUKiM, P. 114–118 [in Ukrainian].
19. Shkolna, O.W. (2011). Kyivskiy farfor XX stolittia [Kyiv porcelain of the 20th century]. Kyiv: Den Pechaty. 400 p.: il. [in Ukrainian].
20. Shkolna, O.W. (2013). Farfor-faians Ukrainy XX st.: infrastruktura haluzi, promyslova ta ekonomichna polityka, orhanizatsiino-tvorchi protsesy. Knyha 2. Chastyna 1. [Porcelain and faience of Ukraine in the 20th century: industry infrastructure, industrial and economic policy, organizational and creative processes. Book 2. Part 1]. Kyiv: Den pechaty. P. 37 [in Ukrainian].